

УДК 346.1:347

О.В. Павленко,

аспірант Міжрегіональної академії управління персоналом

СТВОРЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ КОЛЕКТИВНОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК ОПТИМАЛЬНИЙ ШЛЯХ РОЗДЕРЖАВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ

Анотація. Викладено результати аналізу сутності та наслідків роздержавлення, приватизації загальнонародної власності, що відбулися в країнах колишнього СРСР. Зроблено висновки про те, що ця приватизація нерідко здійснювалася не в інтересах людей праці, а в інтересах окремих суб'єктів і кланів. Обґрунтовуються висновки про те, що в наш час значення приватної власності фізичних осіб у світі падає. Водночас зростає роль асоційованої, колективної власності і відповідно підприємств колективної власності.

Ключові слова: роздержавлення, приватизація, загальнонародна власність, право власності, асоційована, колективна власність, економічні відносини, привласнення.

Постановка проблеми. На сьогодні практично відсутнє єдине розуміння сутності роздержавлення, приватизації загальнонародної власності, що відбулися в країнах колишнього СРСР. В той же час саме одностайне розуміння помилок дозволить винайти оптимальні шляхи роздержавлення економіки, виходячи з вимог підвищення її ефективності.

Аналіз останніх досліджень, пов'язаних з темою дослідження. До останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми власності, організаційно-правових форм в сфері господарювання відносяться, переважно, роботи в галузі цивільстики, зокрема, О.В. Дзери, А.С. Довгерта, В.М. Коссака, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця, Я.М. Шевченко та представників науки господарського права (праці В.К. Мамутова, В.А. Устименка, О.В. Гарагонича, С.М. Грудницької, Р.А. Джабраїлова, Г.Д. Джу-

магельдієвої, О.Р. Зельдіної, О.Р. Кібенко, Ф.Ф. Маймура, О.П. Подцерковного, В.С. Щербини та ін.). Важливу роль у дослідженні сутності власності відіграє колективна монографія Інституту економіко-правових досліджень Національної академії наук України «Публічна власність: проблеми теорії і практики» [1]. В той же час, вимоги з боку сучасної економіки до підвищення її ефективності обумовлюють потребу у визначенні оптимальних шляхів роздержавлення народного господарства.

Метою статті є аналіз сутності та наслідків роздержавлення, приватизації загальнонародної власності, що відбулися в країнах колишнього СРСР, внесення відповідних пропозицій щодо оптимізації шляхів роздержавлення економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні, як зазначалось, практично відсутнє єдине

розуміння сутності роздержавлення, приватизації загальнонародної власності, що відбулися в країнах колишнього СРСР. В той же час саме одностайне розуміння помилок дозволить винайти оптимальні шляхи роздержавлення економіки, виходячи з вимог підвищення її ефективності.

Загально визнано, що власність є однією з найбільш фундаментальних і, водночас, найскладніших економіко-правових категорій. Вона має в собі багато ознак, форм прояву і функціонування. Людство протягом тисячоліть вивчає сутність власності, але і до цього часу ця сутність до кінця не в'ячена. Відносини безпосередніх власників виробництва з безпосередніми виробниками продовжують зберігати глибоку таємницю, приховану основу всього суспільного ладу.

Кожна історично визначена соціально-економічна епоха мала власність і свої погляди на неї. У найдавніші часи власність розумілась як природне право володіння предметами природи чи продуктами праці. Це логічно, бо людина, добуваючи предмети природи для свого існування, автоматично вступає у володіння ними, але тут ще не було суспільно усвідомлених відносин власності. Таке усвідомлення прийде пізніше, з виникненням економічного відособлення добування (виробництва) засобів існування та їх споживання. Однак це не завадило Прудону свого часу оголосити власність «кражею».

Розуміння привласнення як суспільно-економічних відносин часто ілюструється наступним прикладом. Славнозвісний Робінзон Крузо, хоч і мав певні речі у своєму вжитку, не був власником, бо ні з ким було вступати у відносини їх відчуження. І коли випадок послав йому П'ятницю, він чинить просто: позбавляє П'ятницю

прав економічної відособленості та юридичної самостійності, роблячи його членом єдиної сім'ї. Вважається, що цим нехитрим актом Робінзон знищив саму умову появи власності.

Розвиток людського суспільства і виникнення держави зумовили необхідність публічного регулювання відносин привласнення. Найбільшого розквіту цей процес досяг у римську епоху і знайшов своє узагальнення в римському праві. За тих часів власність розглядалась як право власності, що вже тоді виражалось у трьох атрибутах: праві володіння, розпорядження і користування.

На наступних етапах історії людства категорія «власність» завжди перебувала в центрі уваги представників різних галузей науки, в особливості, філософії, економіки, соціології, права. Методологічний аспект проблеми власності теоретично оформив Г.В.Ф. Гегель (1770–1831) у своїй «Філософії права». Для нього поняття власності пов'язане з цілим аспектом духовно-інтелектуального життя індивіда — права, свободи, релігії, держави, особистості тощо. Він вважав відносини власності тією віссю, навколо якої обертається все законодавство і з якою так чи інакше співвідносяться більшою частиною права громадян. Мислитель виводив поняття власності з особистості людини, її прагнення панувати над річчю шляхом вкладення в останню своєї волі [2]. Мислячий матеріалістично Дж. Локк наголошував, що «... праця спочатку послужила джерелом права власності» [3]. П.Ж. Прудон, обґрунтовуючи, що власність — це крадіжка, говорить про несправедливість початкового привласнення нічийної землі, коли ті, хто не встигли отримати у власність земельні ділянки, не реалізували своє фундаментальне право людини на

рівність можливостей у використанні цього права [4]. Ці думки справедливі, мабуть, і щодо роздержавлення, приватизації загальнонародної власності, яка відбулася в країнах колишнього СРСР. В Україні, як і в багатьох інших колишніх республіках ця приватизація здійснювалася не в інтересах людей праці, а в інтересах окремих суб'єктів і кланів. При цьому в першу чергу приватизувалися в основному рентабельні державні підприємства і навіть, цілі галузі, з метою отримати найбільшу вигоду. Тим самим можна говорити про формальних власників (народ, з формальною ваучеризацією) і реальних власників. Це — влада в авторитарній державі. А колишній СРСР будувався (і завжди існував) на базі авторитарної влади.

Результатом такого роду роздержавлення, приватизації загальнонародної власності, з'явився, перш за все, перерозподіл прибутку, що вироблявся на бувших державних підприємствах, в галузях народного господарства. Замість суспільного привласнення, прибуток одержували і продовжують одержувати провладні клани. Останні використовують несправедливо привласнене для особистого збагачення, поповнення закордонних рахунків та купівлі, «приватизації» влади. Останнє робиться з метою доступу до бюджетних потоків, цементування власної монополії, власної недоторканості і недоторканості своїх неправедно здобутих капіталів. Як результат, країна, народ залишилися пограбованими: без державних інвестицій в фундаментальну науку, зі знищеними безоплатними охороною здоров'я, освітою і, одночасно, з непідіймно величезними тарифами на енерго та інші ресурси тощо.

Необхідність роздержавлення, приватизації загальнонародної власності,

що відбулися в Україні, пояснювалася витратним характером економіки, тезою про те, що держава — неефективний власник. Однак це не так. Таким власником держава була лише за радянською моделлю керівництва економікою, суть якої зводилася до наступних ознак: загальнонародна власність на засоби виробництва; вирішальна роль держави в економіці яка розглядалася як єдиний народно-господарський комплекс (він повинен був працювати з точністю «годинкового механізму»); прискорений розвиток групи галузей А (виробництво засобів виробництва) по відношенню до групи галузей Б (виробництво предметів споживання); максимальна самодостатність тощо. Все це базувалося на тотальному централізованому керівництві, що включало жорстке директивне планування. Така модель забезпечувала реалізацію мілітаристських цілей СРСР, швидку мобілізацію всіх економічних і людських ресурсів країни. І це (а не ефективність виробництва) було головним пріоритетом держави (хоча про це ніхто не говорив). Поряд з цим держава висувала лозунги забезпечення життєво необхідних потреб всіх членів суспільства і неухильне підвищення життєвого рівня; наголошувалося на громадському характері привласнення і т.д.

Безумовно, що радянська модель керівництва економікою, яка включала таку ознаку як тотальне централізоване керівництво, базувалося на жорсткому директивному плануванні і априорі не могла бути ефективною. Адже згідно з теоремою Р. Коуза, що є найбільш популярною в західній теорії прав власності, проблеми контрагентів можуть бути ефективно вирішені шляхом прямих угод між зацікавленими сторонами і

не вимагають державного втручання за умови, що права власності чітко визначені; вартість операції відносно невелика і угода залучає невелике число сторін [5]. За цією концепцією, саме вартість укладання і виконання контрактів та утримання організацій становить значну частину загальних ресурсів економіки. Коли такі організаційні витрати угод починають враховуватися, стверджує Р. Коуз, тоді можна просто та доступно пояснити саме існування фірм, різних корпоративних об'єднань [5].

Суть теорії Р. Коуза полягає в обґрунтуванні того, що «найбільш ефективними виявляються інститути, що обходяться суспільству дешевше; що мистецтво економічної політики є не що інше, як відбір найменш дорогих способів координації економічної діяльності» [5].

Однак і при тому всьому, беремося стверджувати, що народне господарство України за часів соціалістичного минулого було, з позицій суспільної корисності, набагато ефективніше ніж сучасна олігархічна економіка. Якщо, за деякими розрахунками, за економічними показниками ми зможемо наздогнати Швецію через сто років (за умови зупинки рівня її зростання на сьогодні), то для того, щоб досягти економічного рівня 90-тих, нам потрібно безперервне зростання національного доходу на протязі приблизно 25 років.

Зазначимо, що в наш час значення приватної власності фізичних осіб у світі падає і, навпаки, зростає роль асоційованої, колективної власності і відповідно державної власності. Можна обґрунтувати, що найбільш ефективними організаційними формами господарювання могли б бути підприємства колективної власності, про які йдеться у Господарському кодексі України.

Згідно ст. 93 «Поняття підприємства колективної власності» цього Кодексу, це підприємство визначається як корпоративне або унітарне, що діє на основі колективної власності засновника (засновників). Для підприємств колективної власності характерно: створення їх тільки фізичними особами (або громадськими організаціями) внаслідок добровільного об'єднання ними свого майна та трудової участі в господарській діяльності на основі членства або приватизації (викупу) державного або комунального майна, здійснення управління підприємством відповідно до статуту на основі поєднання прав власника щодо господарського використання свого майна і принципів самоврядування трудового колективу.

Частина 2 вищезгаданої статті передбачає такі види підприємств колективної власності:

- 1) виробничі кооперативи (ст.ст. 95–110 ГК України);
- 2) підприємства споживчої кооперації (ст. 111 ЦК України);
- 3) підприємства громадських та релігійних організацій (ст. 112 ЦК України);
- 4) інші підприємства, передбачені законом.

З наведеного випливає, що зазначений перелік підприємств не є вичерпним, тому чинним законодавством можуть бути передбачені й інші види підприємств колективної власності. Зокрема, згідно зі ст. 21 раніше чинного Закону України «Про власність» до підприємств, заснованих на праві колективної власності, також належали акціонерні та інші господарські товариства, в тому числі створені в результаті перетворення державних підприємств. Деякі фахівці відносять до категорії підприємств колективної форми власності господарські

товариства (крім державних і комунальних), а також дочірні підприємства виробничих кооперативів та господарських товариств.

Такі підприємства можуть витримати конкуренцію, постійно вдосконалюючи виробництво, впроваджуючи нову техніку, забезпечуючи високу продуктивність праці тощо.

В літературі висловлюються побоювання щодо можливості «проїдання» працівниками підприємств колективної власності отриманих доходів. Однак такі побоювання марні. Дохід працівників на викуплених підприємствах формують заробітна плата і дивіденди, що припадають на частку власності підприємств, яка належить окремому працівникові. Накопичені кошти працівник може отримати тільки при звільненні. Наприклад, в 1988 р в фірмі «Бофорс» (США) звільненим робітникам було виплачено 1,5 млн. дол. — від 100 до 500 тис. дол. кожному. Працівники не мають права претендувати на частку власності, що їм належить, а можуть отримувати тільки її вартісний еквівалент. Власність належить колективу і не може дробитися. Це явище відображає поєднання капіталістичного (в плані одержання, вироблення доходу) і соціалістичного (в плані розподілення доходу) способів виробництва, відповідної організаційної форми власності.

Висновки. Роздержавлення, приватизація загальнонародної власності, що відбулися в країнах колишнього СРСР, нерідко здійснювалася не в інтересах людей праці, а в інтересах окремих суб'єктів і кланів.

Результатом такого роду роздержавлення, приватизації загальнона-

родної власності, з'явився, перш за все, несправедливий перерозподіл прибутку, що вироблявся на бувших державних підприємствах, в галузях народного господарства. Замість суспільного привласнення прибуток привласнювався і продовжується привласнюватися провладними кланами. Як результат, країна, народ залишились пограбованими: без державних інвестицій в фундаментальну науку, зі зниженими безоплатними охороною здоров'я, освітою, з невідомо величезними тарифами на енерго та інші ресурси тощо.

Необхідність роздержавлення, приватизації загальнонародної власності, що відбулися в Україні, пояснювалася витратним характером економіки, тезою про те, що держава — неефективний власник. Однак це не так. Таким власником держава була лише за радянською моделлю керівництва економікою. Така модель забезпечувала реалізацію мілітаристських цілей СРСР, швидку мобілізацію всіх економічних і людських ресурсів країни.

Радянська модель керівництва економікою, що включала таку ознаку як тотальне централізоване керівництво, яке базувалося на жорсткому директивному плануванні, априорі не могла бути ефективною.

Найбільш ефективною організаційною формою господарювання могли б бути підприємства колективної власності, про які йдеться у Господарському кодексі України. Такі підприємства можуть витримати конкуренцію, постійно вдосконалюючи виробництво, впроваджуючи нову техніку, забезпечуючи високу продуктивність праці тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Публічна власність : проблеми теорії і практики : монографія / під заг. ред. В.А. Устименка / НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень. — Чернігів: Десна Поліграф, 2014. — 308 с.
2. Гегель. Філософія права. — Вид-во «Думка». — М., 1990. — 267 с. — С. 64.
3. Локк Дж. Два трактата о правлении. Соч. в 3-х т. Т.3. — М., 1998. — 668 с. — С. 290.
4. Прудон П.Ж. Что такое собственность? или исследование о принципе права и власти. / Подгот. Текста и коммент. В.В. Сомова — М.: изд. «Республика», 1998. — 367 с. — С. 34.
5. Капелюшников Р.И. Рональд Коуз, или сотворение рынков // США: экономика, политика, идеология. — 1993. — № 1. — С. 15-24. — С. 16.

Павленко А.В.

Создание предпрятий коллективной собственности как оптимальный путь разгосударствления экономики.

Аннотация. Изложены результаты анализа сущности и последствий разгосударствления, приватизации общенародной собственности, произошедшие в странах бывшего СССР. Сделаны выводы о том, что эта приватизация нередко осуществлялась не в интересах людей труда, а в интересах отдельных субъектов и кланов. Обосновываются выводы о том, что в наше время значение частной собственности физических лиц в мире падает. В то же время возрастает роль ассоциированной, коллективной собственности и соответственно государственной собственности.

Ключевые слова: разгосударствление, приватизация, общенародная собственность, право собственности, ассоциированная, коллективная собственность, экономические отношения, присвоение.

A. Pavlenko

Creation of collective-owned enterprises as the best way to the denationalization of the economy.

Summary. The results of the analysis of the nature and consequences of denationalization, privatization of public property that occurred in the former Soviet Union. It is concluded that this privatization is often carried out not in the interest of working people, but in the interests of individual actors and clans. The conclusion is that in our time, the value of private property in the world of individuals falls. At the same time, the role of the associated, collective ownership and state ownership, respectively.

Keywords: deregulation, privatization, public ownership, ownership associated, collective property, economic relations, appropriation.

